
ՄԻՋԻՆՔԻ ԵՎ ՍԵՔԱՍՏԻԱՅԻ ՔԱՌԱՍՆԻՑ
ՄԱՆԿԱՆՑ ՏՈՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԵՐՈՒՄ *

ՀԱՍՄԻԿ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Միջինք, Սեքստիայի Քառասուն մանկունք, Մեծ պաս, տոն, ծես, տոնացույց, Լիճք, սրբազան յուղ, ջուր, Ծնրադրում, ամուսնական ծեսեր, ննջեցյալների հիշատակման ծեսեր:

Միջինքը և Սեքստիայի Քառասնից մանկանց հիշատակը հայոց տոնական համակարգում ձմեռ-գարուն անցումային շրջանի տոնաշարից են: Միջինքը յոթաբաթյա Մեծ պասը կիսող 24-րդ օրն է՝ Տնտեսի կիրակիին հաջորդող չորեքշաբթի, իսկ վերջինիս հաջորդող շաբաթ օրը Քառասնից մանկանաց հիշատակի օրն է: Ըստ վարքագրական աղբյուրների՝ Քառասուն մանկունք (տվյալ դեպքում մանուկ բառն օգտագործված է պատանի, զինվոր իմաստներով) IV դարի նահատակ սրբեր են, ովքեր Լիկիանոս կայսեր օրոք ծառայել են Սեքստիայի կայսերական գնդում: Քրիստոնեական հավատը չուրանալու համար ձմռանը նետվել են սառած լիճը և նահատակվել՝ չգայթակղվելով մոտակա տաք բաղնիք գնալուց: Հետագայում սրբերի մասունքների վրա Սեքստիայում կառուցվել է Քառասնից մանկանց վանքը, որը կանգուն է եղել մինչև Լենկթեմուրի արշավանքը²:

Համաքրիստոնեական այս սրբերի հիշատակը Սահակ Պարթև կաթողիկոսը ներդրել է հայոց առաջին տոնացույցում՝ «Կանոնք ընթերցվածոց»-ում՝ «Յիշատակ Քառասնիցն» անվամբ, անշարժ օրով՝ մարտի 9-ին³: Հովհան

* Ներկայացվել է 02. IX. 2019 թ., գրախոսվել է 13. IX. 2019 թ., ընդունվել է տպագրության 02. X. 2019 թ.:

¹ Մ. Ա Վ Ե Բ Ե Ա Ն. Լիակատար վարք եւ վկայաբանություն սրբոց, հ. Բ, Վենետիկ, 1811, էջ 482-510, Հ. Յ Ո Վ Ի Ա Ն Ի Ա Ե Ա Ն. Սեքստիոյ Քառասուն մանկանաց կտակը.– «Բազմավէպ» (Վենետիկ), 1928, թիւ 4, էջ 99-108:

² Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 5, կազմեցին՝ Թ. Հակոբյան և ուրիշներ, Երևան, 2001, էջ 305:

³ Ռ. Վ Ե Ր Պ Ա Ն Յ Ա Ն. Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դդ.), Երևան, 1999, էջ 41:

Մանդակունի կաթողիկոսը, 470-ականների վերջին կամ 480-ականների սկզբներին խմբագրելով տոնացույցը, Մեծ պասի կիրակիներից առաջ սահմանել է սրբերի հիշատակի օրեր՝ Քառասնից մանկանցը տեղադրելով հինգերորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ վերածելով շաբթականի⁴: «Սրբոց Քառասնիցն, որք ի Սեբաստիա կատարեցան» կանոնը տոնացույցի հետագա խմբագրություններում չի փոփոխվել⁵:

Մեծ պասի կեսը, որպես տոն, հանդիպում է Ներսես կաթողիկոսի և Ներշապուհ եպիսկոպոսի՝ VI դարի կեսերին թվագրվող Խ. կանոնում՝ «Տաւն միջնոցն Քառասներորդաց Չատկի» անվամբ⁶: Այդ կանոնում խոսվում է գլխավոր տոներին, այդ թվում՝ հիշյալ տոնին քահանային և եկեղեցուն հատկացվելիք նվիրատվությունների մասին: Այս փաստը թույլ է տալիս ենթադրել, որ քառասնօրյա պասի կեսը ժողովրդի կենցաղում հիշատակելի օր է եղել դեռևս VI դ. կեսերին: Այսինքն՝ տոնը մեզանում եղել է 550-ականներից առաջ, սակայն Հովհան Մանդակունու կողմից կատարած տոնացույցի երկրորդ, ինչպես նաև հետագա խմբագրություններում չի ընդգրկվել⁷: Ուշագրավ է, որ վերոբերյալ Խ. կանոնում տոնի օրը կիրակի է⁸: Ուստի կարելի է կարծել՝ VI դ. կեսերին «Տաւն միջնոցն Քա-

⁴ Նույն տեղում, էջ 104–106:

⁵ Նույն տեղում, էջ 435: Ուխտանետք գրում է. «... եւ վասն այնորիկ կարգեցաք մեք զարն զայն տաւն սրբոց Քառասնիցն՝ եւ սահմանեցաք մերոց վիճակելոցն տաւնել ամ յամէ անխափան ի փառս Աստուծոյ» (տե՛ս Ուխտանետք «Սահմանադիրք հայոց, հ. ԺԵ, Ժ դար, գ. Բ, Երևան, 2011, էջ 496): Այս վկայությունը տեղիք է տալիս մտածելու, որ դեռևս V դարում հայոց տոնացույցում ամրագրված տոնը համատարած բնույթ չի կրել և XI դարում չի նշվել նույնիսկ Քառասնից մանկանց նահատակության վայրում՝ Սեբաստիայում, և Ուխտանետք, որպես Սեբաստիայի եպիսկոպոս, սահմանել է իր վիճակում ամեն տարի անխափան տոնել:

⁶ Կանոնադիրք հայոց, աշխատասիրությանը՝ Վ. Հակոբյանի, հ. Ա, Երևան, 1964, էջ 398: Սահակ Պարթևի անունով հայտնի «Նորին սրբոյ Սահակայ. Թե որպէս սահմանեցաւ կարգ ուխտի եւ որոշման վանաց» կանոնախումբը գրվել է VI դ. կեսերին Ներսես կաթողիկոսի և Ներշապուհ եպիսկոպոսի կողմից (տե՛ս Ռ. Վաքարյանի, նշվ. աշխ., էջ 108):

⁷ Տե՛ս Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ԳՀԲ, թիւ 985, Ճաշոց, գրիչ, վայր եւ ստացող՝ անյայտ, IX–X դդ., թ. 10ա–11ա, 73ա–78բ, թիւ 832, Ճաշոց, գրիչ՝ Գեորգ, վայր՝ անյայտ, 1154 թ., թ. 156ա–166բ, թիւ 759, Ժողովածոյ, գրիչ՝ Ստեփանոս, Սկեւոս, 1278 թ., թ. 168դ–180բ, թիւ 979, Ճաշոց, Սկեւոս, գրիչ՝ անյայտ, ստացող՝ Պարոն Հեթում, 1286 թ., թ. 99բ–111բ, թիւ 179, Աստվածաշունչ, գրիչ՝ անյայտ, ստացող՝ Ստեփանոս Գոյներեբիցանց, Կիլիկիա, 1292 թ., թ. 527բ–545ա, թիւ 774, Ժողովածո, Ձեռագիր Ա, գրիչ՝ Անտոն քին., Գօթահիա, 1651 թ., թ. 164բ–168բ: Միջինքի հիշատակություն չկա նաև տոնացույցի հետագա խմբագրություններում (տե՛ս Ռ. Վաքարյանի, նշվ. աշխ., էջ 141–143, 200–206, 211–213, 227, 272–273):

⁸ Ռ. Վաքարյանի, նշվ. աշխ., էջ 109:

նասներորդաց Ջատկին»-ը եղել է Մեծ պատի երրորդ շաբաթվա վերջին օրը՝ կիրակի, ինչն էլ հուշում է, որ այդ շրջանում Ավագ շաբաթը Մեծ պատից անջատ է դիտարկվել: Այսինքն՝ Մեծ պատը եղել է վեց շաբաթ՝ 42 օր, որի կեսը՝ 21-րդ օրը, նշվել է «Տասն միջնոցն Քառասներորդաց Ջատկին»:⁹ Հետագայում վերջինս դարձել է Մեծ պատի և Ավագ շաբաթվա կեսը՝ այդպիսով դառնալով 49-օրյա շրջանի 24-րդ օրը՝ չորրորդ շաբաթվա չորեքշաբթի, և պահպանվել է միայն ժողովրդական տոնացույցում:

Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի, ինչպես նաև Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատրիարքական Աթոռների և թեմերի կողմից հրատարակված օրացույցերում, XIX դարից սկսած մինչև մեր օրերը, Միջինքը հիշատակվում է Տնտեսի կիրակիին հաջորդող չորեքշաբթի օրով, բայց ոչ որպես տոն⁹: Սակայն ուշագրավ է, որ ըստ պատրիարք Մ. Օրմանյանի՝ Միջինքից սկսած՝ Խաղաղական ժամերգության մեջ երգվում են ստեղծի շարականները¹⁰: Նույնն է նաև Տոնացույցում¹¹: Ժողովրդական տոմարի այլ ժամկետների նման Միջինքի հիշատակումն օրացույցում, հավանաբար, պայմանավորված է վերջինիս մեծ տարածում ունենալով: Միջինքի կանոնական տոն չլինելը վկայում է նաև, որ տոների վերաբերյալ առկա սովորաձավալ մեկնությունների կողքին այդպիսին չի հանդիպում: Կարծում ենք՝ չկանոնականացվելու պատճառ կարող էր լինել այն, որ պատան ապաշխարության շրջան է, և կիսվելը չէր կարող տոնի վերածվել:

Միջինքի եղանակային անցման սահմանագիծ լինելու վերաբերյալ հիմնավորումներ են նաև հետևյալ փաստերը: XIX դ. սկսած՝ եկեղեցական օրացույցերում փետրվարի վերջից մինչև մարտի կեսերն ընկած հատվածում նշվում է. «Սկիզբն պառաւաց ցրտոյն, որ տևէ յոթն տիւ և ութ գիշեր», որի ժամկետի ավարտը բնորոշվում է որպես «Վերջ պառաւաց ցրտոյն»¹²: Չատիկը, ունենալով 35-օրյա շարժականություն, տատանվում է մարտի 22 – ապրիլի 26 ժամանակահատվածում: Ըստ այդմ՝ Մեծ պատն սկսվում է փետրվարի 2-ից մարտի 8-ն ընկած սահմանում: Այսինքն՝ Միջինքը լինում է փետրվարի 25-ից մարտի 22-ը: Եկեղեցական օրացույցում մարտի 21-ից (գարնանային օրահավասար) հետո է

⁹ Տե՛ս Կ. Պոլսի 1815 թ., Նոր Ջուղայի 1827 թ., Նոր Նախիջևանի 1834 թ., Մոսկվայի 1836 թ., Տիֆլիսի 1851 թ., Թեոդոսիայի 1863 թ., Էջմիածնի 1871 թ., Երուսաղեմի 1873 թ., Վենետիկի 1991 թ., Նոր Ջուղայի 2005 թ., Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի 2018 թ. օրացույցերը:

¹⁰ Մ. Օրմանյան. Ծիսական բառարան, Երևան, 1992, էջ 29: Ըստ ամենայնի՝ Խաղաղական ժամերգության մեջ այդ փոփոխությունը կա՛մ չի կիրառվում, կա՛մ Մ. Օրմանյանը խոսում է կարգի տեղական առանձնահատկության մասին:

¹¹ Տե՛ս Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի օրացույցերը. օրինակ՝ Օրացույց, 2019, Սբ. Էջմիածին, էջ 54:

¹² Տե՛ս նույն տեղում:

նշվում. «Վերջ յիսուն աւուրց յերկրորդ մասին ձմերան: Գարնանամուտ և հասարակաց տիւ և գիշեր հաւասար»¹³: Հիսուն օր հետհաշվարկ կատարելով՝ ստացվում է փետրվարի 1, որն օրացույցում ամրագրված է որպէս «Սկիզբն յիսուն աւուրց յերկրորդ մասին ձմերան»»: Այսպիսով՝ փետրվարի 1-ից մարտի 21-ը ձմռան երկրորդ մասն է: Այսինքն՝ Մեծ պասն ընկնում է ձմռան երկրորդ կեսին: Հունվարի 31-ն օրացույցում արձանագրված է որպէս «Վերջ քառասուն աւուրց առաջնոյ մասին ձմերան»»: Ըստ այդմ՝ ձմռան առաջին մասն սկսվում է դեկտեմբերի 22-ից (ձմեռային արևադարձի շրջան), որն օրացույցում ամրագրված է որպէս «Չմեռնամուտ և արևադարձ», ու ավարտվում հունվարի 31-ին: Համաձայն այս հաշվարկի՝ Միջինքը լինում է ձմռան երկրորդ կեսի երկրորդ հատվածում¹⁴: Հինք ընդունելով Միջինքի մեկնարկային ժամկետը՝ փետրվարի 25-ը, հակված ենք կարծելու, որ անշարժ օրով դիտարկելու դեպքում Միջինքը ձմռան երկրորդ մասի՝ հիսնօրյակի կեսն է, ինչով էլ պայմանավորված է Միջինք անվանումը: Իսկ Մեծ պասի կեսի Միջինք բնորոշումը հետագայի երևույթ է¹⁵: Վերը բերված հաշվարկից ակհայտ է դառնում, որ Միջինքի վերջնաժամկետը մարտի 22-ն է, ինչը կապված է գարնանային գիշերահավասարի և գարնանային ամանորի հետ¹⁶: Ժամանակի ընթացքում, կցվելով զատկական շարքին, Միջինքի օրը սկսել է տատանվել փետրվարի 25 – մարտի 22 միջակայքում, սակայն ժողովրդական կենցաղում խորհուրդը պահպանվել է:

Միջինքի ծիսահամալիրում ձմեռ-գարուն անցումն արտացոլվել է նաև Մեծ պասի ժողովրդական օրացույցի դեր կատարող ծիսական կերպարի՝ Ակլատիզի փետուրներում. առաջին երկուսը եղել են ճերմակ՝ խորհրդանշել են ձյունը, երկուսը՝ խատուտիկ, որ նշանակել է ձնհալ, երեքը՝ սև, որոնք Լուսավորչի,

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Վերը բերված բոլոր ժամկետները տե՛ս Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի 2013–2019 թթ. օրացույցերում:

¹⁵ Մեծ պասի կեսը նշանավոր իրադարձություն է եղել տարբեր ժողովուրդների մոտ: Այդ ընթացքում կատարվել են ձմեռ/մահն արտաքսելու ծեսեր, որոնք ունեցել են գարունը/կյանքը վերադարձնելու նպատակ, իսկ պասի չորրորդ կիրակին կոչվել է Մեռյալ կիրակի (տե՛ս Ջ. Ֆրեզեր. Ոսկե ձյունը, Երևան, 1989, էջ 358, 364–368):

¹⁶ Տեղին է նշել, որ Ուղղափառ եկեղեցիները Սեբաստիայի քառասուն նահատակների (День сорока мучеников Севастийских) տոնը նշում են անփոփոխ՝ մարտի 9-ին (հին տոմարով՝ մարտի 22-ին), գարնանային օրահավասարի օրը, իսկ ժողովրդական տոնացույցով այն խորհրդանշում է գարնան գալուստը [տե՛ս Сороки (праздник). – Wikipedia. Org.]:

Ծաղկագարդի և Չարչարանաց շաբաթներինն են եղել¹⁷: Միջինքին կտրել են գալիք կիրակի պոկվելիք Ակլատիզի հերթական փետուրի կեսը, որով ցույց են տվել պասը կիսվել է¹⁸: Եղանակային անցման խորհուրդն արտացոլվել է նաև ժողովրդական ասույթներում՝ «Մըջինք՝ կրակը փչինք» և «Մշնացը¹⁹՝ միջինքին»», որ նշանակում է, թե Միջինքից հետո օրերը երկարում են, և երեկոները ճրագ վառելու կարիք չկա²⁰:

Մեծ պասին, մասնավորաբար առաջին շաբաթվա ընթացքում, եղել են աշխատանքային մի շարք արգելքներ. օրինակ՝ մանելուն, հյուսելուն, հանգույցներ անելուն վերաբերող, որոնք միտված են եղել նպաստելու գարնան գալստյանը²¹: Անցումային այս համատեքստում կարելի է դիտարկել Միջինքի կամ Քառասնից մանկանց տոնի ուրբաթ ու շաբաթ օրերը լվացք չանելու²², գլուխ չլվանալու և այլ հավատալիքները²³:

Միջինքը կատարել է նաև տնտեսական տարվա օրացույցի դեր: Այդ օրը երկրագործը գնացել է արտերը ստուգելու՝ գալիք բերքի հաջողության սպասումով²⁴: Որոշ բույսեր Միջինքի շաբաթվա մեջ են ցանել այն ակնկալիքով, որ դրանք «քառասուն տերևով» կլինեն²⁵: Վանում ընտանիքի ամուրի անդամն արևածագից առաջ գնացել է ձյունից չմաքրված ցորենի կանաչող արտ՝ ավետելու գարնան գալուստը. «Աշխարհն լոյս տալու եկողը թող քեզ էլ լիություն տայ»²⁶:

¹⁷ Ե. Մ ո վ ս ի ս յ ա ն. Չարչարանքի շաբաթ (Շիրակի գյուղական կյանքից), Ա. Չիքչորեքշաբթի, Ավագ-հինգշաբթի, Հուղի-ուրբաթ, Զատիկ-շաբաթ.– «Արարատ» (Մբ. Էջմիածին), 1899, թիվ Գ–Դ, էջ 147:

¹⁸ Ե. Շ ա հ ա զ ի գ. Նոր–Նախիջեւանը եւ Նոր–Նախիջեւանցիք.– «Ազգագրական հանդես» (այսուհետև՝ ԱՀ), գ. IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 22:

¹⁹ Մշնաց, հավանաբար, ասել են կրակը փչելուն, քանի որ մշիլ, նշանակում է կրակը սպառել, անցնել (տե՛ս Կ. Գ ա բ ի կ ե ա ն. Բառգիրք սեբաստահայ գաւառայեզուի, Երուսաղէմ, 1952, էջ 408):

²⁰ Նույն տեղում, էջ 404:

²¹ Լ. Ս ի մ ո ն յ ա ն. Անհիշատակ պատավր հայ բանավոր ավանդության մեջ.– ՊԲՀ, 2015, № 3, էջ 184:

²² Յ. Մ. Վ ա բ ժ ա պ ե տ ե ա ն. Մարաշի մէջ նշանաւոր տօներ.– «Բիւրակն» (Կ. Պոլիս), 17. IX. 1898, էջ 570, Գր. Գ ա լ ու ս տ ե ա ն. Մարաշ կամ Գերմանիկ եւ Հերոս Զէյթուն, Նիւ Եորք, 1988, էջ 337:

²³ Ե. Շ ա հ ա զ ի գ. նշվ. աշխ., էջ 46:

²⁴ Գ. Գ յ ո զ ա լ յ ա ն. Մուսա լեռան ազգագրությունը, Երևան, 2001, էջ 254:

²⁵ Յ. Ա. Պ է ն ն է ե ա ն. Մեծ պահքի առթիւ, Կարգ մը սովորություններ Մալաթիոյ մեջ.– «Բիւրակն», 29. II. 1900, էջ 124–125:

²⁶ Հ. Խ ա ո ա տ յ ա ն. Մեծ պասից՝ Զատիկ.– «Էջմիածին» (Մբ. Էջմիածին), 1999, Դ, էջ 74:

Այս սովորությունները փաստում են, որ տոնը կապված է զարնանացանի նախապատրաստական աշխատանքների հետ:

Հայագետ Կ. Կոստանյանը նա նկատել է, որ ժողովրդական ծեսերն ու ավանդությունները հիշեցնում են զարնանամուտի և տարեմուտի օրերը: Նա գրում է, որ Միջինքն իրականում ոչ թե Մեծ պասք կիսող հատվածն է, այլն՝ հին տարեմուտի հիշատակը: Հայերը թե՛ Միջինքին, թե՛ տարեմուտին հաց են թխել, ինչով էլ գուշակություն են արել: Տարեհացի այս ծեսը հին սովորություն է, որը կատարվում է տեղափոխված Ամանորին²⁷: Նույնն են վկայում նաև հացի անվանումները՝ Միջինքի կլոճ²⁸, Միջունքին, Տարի հաց²⁹, Կրկենի³⁰: Գուշակության նպատակով թխել են նաև աշխատանքային գործիքների տեսքով հացեր³¹: Այս սովորությամբ նույնպես հիշեցնում է Նոր տարվա գուշակության ծիսական հացերը:

Այսպիսով՝ Միջինքը կապված է եղանակային անցման հետ և բնորոշ է բացառապես ժողովրդական տոնացույցին:

Միջինքի և Քառասնից մանկանց տոներն ունեցել են ընդհանուր ծիսահամալիր: Այդ է փաստում նաև դրանց ընդհանուր անվանումը՝ Միջուք, Միջունք կամ Քառսուն մանուկ³², Քառսուն ճիրագ³³, Լիճք³⁴: Ժողովրդական երգը նույնպես հուշում է դրանց ընդհանրության մասին.

Խուկլի բաղարջ կը շաղինք,
Ծեծած կանպետով շաղինք,
Մէջ լէ չիր-չամիչ յըլնանք,

²⁷ Կ. Կոստանյան. Արեգ ամիս. – «Արարատ», 1897, մարտ, էջ 104–105:

²⁸ Քաջբերունի. Հայկական սովորություններ. – ԱՀ, գ. VII–VIII, Թիֆլիս, 1901, էջ 123, Կ. Բոքոյան. Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, 1972, էջ 438:

²⁹ Վ. վրդ. Տէր-Մինասեան. Անգիր դպրություն եւ հին սովորություններ, հ. Բ, Կ. Պոլիս, 1904, էջ 13, Ա. Միսիթարեանց. Փշրանք Շիրակի ամբարներից. – «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», պր. Ա, Սոսկուա–Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 261, 266:

³⁰ 3. Харатян. Культурные мотивы семейных обычаев и обрядов у армян. – «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշար (այսուհետև՝ ՀԱԲ), պր. 17, Երևան, 1989, էջ 42:

³¹ Գ. Յովսէփեանց. Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսությունից, Թիֆլիս, 1892, էջ 70:

³² Կ. Բագեյան. Ալեքսանդրապոլ. ազգագրական էսքիզներ. – Շիրակի հնագիտական և պատմաազգագրական ուսումնասիրություններ, պր. 2, Երևան–Գյումրի, 2014, էջ 96, Պատմագիրք Եոզկատի եւ շրջակայից (Գամիրք) հայոց, խմբագիրներ՝ Ա. Դարեան, Ա. Երկանեան, Պէրոյթ, 1988, էջ 149:

³³ Պատմագիրք Եոզկատի եւ շրջակայից (Գամիրք) հայոց, էջ 149:

³⁴ Ստ. Մալխասեանց. Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 2, Երեւան, 1944, էջ 199:

Ընկզի կրթուն չը մոռնանք:
 Օսկի մատնիդ մէջ թալինք,
 Տարին թունդրի մէջ կողինք,
 Քառսուն մանկան աղօթինք,
 Չալիկ դանկով բար կտրինք³⁵:

Միջինք-Քառսուն մանկունք ընդհանուր տոնաչափի մասին է վկայում նաև հետևյալը: Հաղպատի վանքի զանգակատան XIII դ. մի արձանագրության մեջ հիշատակվում է Միջինքին պատարագ մատուցելու մասին. <<.....Ը.....ՆԾԱ ԷԲԵՐ ՄԲ ՆՇԱՆԻ, ԵԻ ՄԵՔ՝ ՏՐ՝ ՅՈՎԱՆԷՍ եւ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ՏՎԱՔ ՆՈՅԱ ՊԱՏԱՐ(ԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ(ՄԻՋԵՆՅՆ>>³⁶: Կարծում ենք՝ Միջինքի օրը պատարագ մատուցելու վկայությունը վերաբերում է ոչ թե Միջինքի չորեքշաբթի օրվան, այլ Քառասնից մանկանց տոնի պատարագին, մանավանդ, որ ժողովրդական տոնացույցում Միջինքից Քառասնից մանկանց տոնն ընկած շրջանն ունեցել է ընդհանուր ծիսահամալիր: Ուստի, ասելով Միջինքի օրվա պատարագ, նկատի են ունեցել Քառասնից մանկանց տոնի շաբաթ կամ հաջորդ՝ կիրակի օրը մատուցվող պատարագը (չորեքշաբթին, ըստ եկեղեցական տոնացուցի, գրեթե ամբողջ տարվա կտրվածքով օրապաս է, առավել ևս Մեծ պասի ընթացքում չէր կարող այդ օրը պատարագ մատուցվել. միակ բացառությունը Տերունի շարժական տոներն են, որոնք կարող են զուգադիպել չորեքշաբթի օրվան), երբ որոշ բնակավայրերում եղել է ննջեցյալների հիշատակման օր: Ասվածի հիմնավորում կարող է լինել նաև այն, որ Քառասնից մանկանց տոնը եղել է հենց նրանց անունը կրող եկեղեցիների և սրբավայրերի ուխտագնացության օր (այս մասին՝ ստորև):

Միջինք-Քառասնից մանկանց տոնաշարի մասին է խոսում նաև այն, որ Միջինք են անվանել նաև Մեծ պասի միջին շաբաթը³⁷: Ազգագրական աղբյուրները Միջինքի հետ կապված տարբեր օրեր են նշում՝ չորեքշաբթի³⁸, հինգշաբթի և այլն³⁹: Այդ աղբյուրները վկայում են, որ Միջինքի տոնակատարությունը տևել է մի քանի օր.

³⁵ Ե. Մելիքեան. Հարք-Խնուս, Անթիլիաս, անթվակիր, էջ 415:

³⁶ Դիվան հայ վիմագրության, պր. IX, Լոռու մարզ, կազմեցին՝ Ս. Բարխուդարյան, Կ. Ղաֆադարյան, Ս. Սաղումյան, Երևան, 2012, էջ 216: Հեղինակները նույնպես կարծում են, որ խոսքը Մեծ պասը կիսող Միջինքի մասին է:

³⁷ Ս. Ամատունի. Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, էջ 279, Հայոց լեզվի բարբառային բառարան (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ), հ. 4, Երևան, 2007, էջ 58:

³⁸ Գ. Յովսէփեան և Գ. նշվ. աշխ., էջ 70, Վ. վրդ. Տէր - Մինասեան. նշվ. աշխ., էջ 80, Քաջբերունի. նշվ. աշխ., էջ 123-124, Ս. Ավագյան. Արճակ. - ՀԱԲ, պր. 8, Երևան, 1978, էջ 70:

³⁹ Քաջբերունի. նշվ. աշխ., էջ 123-124, Գ. Յովսէփեան և Գ. նշվ. աշխ., էջ 70:

չորեքշաբթի կամ հինգշաբթի թիսել են հացը/գաթան, երեկոյան Լիճքի (Լիճքի մասին՝ ստորև) ու Քառասնից մանկանց հիշատակի ծեսն են կատարել, իսկ հաջորդ օրը Լիճքի ջուրը բաժանել են համայնքի անդամներին, տոնական հացն են կտրել, այցելել միմյանց և այլն:

Միջինքի ծիսահամալիրում եղել են ակնկալվող բարիքը կանխատեսելուն ուղղված ծեսեր: Այդ գործառույթը կատարել է նաև տոնական կերակրացանկը, որը բաղկացած է գուշակության նպատակով պատրաստվող պասուց բաղադրությամբ հացերից (խորո-գիլէի⁴⁰, պրտոն⁴¹, հարեգիլ⁴², չորակ⁴³) հատիկավոր ուտեստից: Որոշ բնակավայրերում Միջինքի բաղադրը թիսել են Քառասնից մանկանց տոնի օրը՝ Լիճքի ջրով, ինչը նույնպես խոստն փկայություն է քննարկվող տոների՝ ընդհանուր ծիսաշար ունենալու մասին: Ակնհայտ է, որ դա գաթային խառնելը պտղաբերության խորհուրդ ունի: Միջինքից բաժին են հանել ընտանիքի անդամներին, անասուններին, հողին⁴⁴ և այլն: Թիսել են տարեց կանայք, տանտիկինները⁴⁵: Նոր Բայազետում Միջինքի խմորը հունցել են տղամարդիկ՝ ոտքերով⁴⁶: Գուշակության համար մեջը դրվել է ուլունք, մատանի, արծաթյա դրամ⁴⁷ և այլն: Արճակում միճնաբլիթի մեջ դրվել է նաև մեկ այլ փոքրիկ իր (կոճակ, ուլունք), որը խելք է խորհրդանշել: Նախընտրել են գտնել դովլաթը, քան խելքը⁴⁸: Ըստ բուլանըխցիների՝ գուշակության նշանը դանակի տակ ընկնելու դեպքում դովլաթը պատկանել է ընտանիքի բոլոր անդամներին⁴⁹: Սղերդում նշանը կորելու կամ կտրելիս գետնին

⁴⁰ Ս. Ն. Նախապաշարումներ եւ սովորություններ Սղերդի մեջ եւ շրջակաները. – <<Բիրակն>>, 29. IX. 1899, էջ 614:

⁴¹ Գաւառական սովորոյթք, Խուլթիկ գիւղ, Տարեկան սովորություններ. – <<Մասիս>> (Կ. Պոլիս), 18. V. 1885, թիւ 37, 70, էջ 1020:

⁴² Ե. Լ ա յ ա յ ե ա ն. Մուշ-Տարօն. Ազգագրություն. – ԱՀ, գ. XXVI, Թիֆլիս, 1916, էջ 193:

⁴³ Ե. Շ ա հ ա զ ի գ. նշվ. աշխ., էջ 429:

⁴⁴ Ք ա ջ բ եր ու ն ի. նշվ. աշխ., էջ 123–124, Վ. վրդ. Տ էր - Մ ի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 80:

⁴⁵ Ա. Ա հ ա բ ո ն ե ա ն. Ժողովածոյ երկերի, հ. երրորդ, Բոստրն, 1948, էջ 65–66, Վ. վրդ. Տ էր - Մ ի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 13, Ս. Ա վ ա գ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 94:

⁴⁶ Հայոց մեջ անարատ են համարվել կանանց ձեռքերը, տղամարդկանց՝ ոտքերը (տե՛ս Ն. Խ ա ռ ա տ յ ա ն - Ա ռ ա ք ե լ յ ա ն. Հայ ժողովրդական տոները, Երևան, 2005, էջ 119):

⁴⁷ Գ. Յ ո վ ա է փ ե ա ն ց. նշվ. աշխ., էջ 70, Գաւառական սովորոյթք, Խուլթիկ գիւղ, էջ 1020, Ս. Ն. նշվ. աշխ., էջ 614, Վ. վրդ. Տ էր - Մ ի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 13, Բ ե ն ս է. Բուլանըխ կամ Հարք գաւառ. – ԱՀ, գ. Զ, Թիֆլիս, 1900, էջ 64, Ք ա ջ բ եր ու ն ի. նշվ. աշխ., էջ 123, Ա. Ա հ ա բ ո ն ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 65–66, Ռ. Խ ա չ ա տր ե ա ն. Թալին. – ՀԱԲ, պր. 19, Երևան, 1999, էջ 240:

⁴⁸ Ս. Ա վ ա գ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 94:

⁴⁹ Բ ե ն ս է. նշվ. աշխ., էջ 64:

ընկնելու դեպքում կարծել են, որ նույն տարվա <<բաները բուրդ են>>⁵⁰: Ում բաժնի միջից նշանը դուրս է եկել, այդ տարի ընտանիքի բարեկեցությունը նրա հետ է կապվել⁵¹: Միճնապլիթից դուրս եկած արծաթե դրամը գտնողին է մնացել⁵²: Մեծ հաջողություն է համարվել, եթե վիճակը հարսնացուին է ընկել⁵³: Միջինքի հացը կտրել է տան մեծը նույն օրը՝ երեկոյան, կիրակի⁵⁴ կամ հինգշաբթի՝ երեկոյան ժամերգությունից հետո⁵⁵: Որոշ բնակավայրերում գուշակությունն արել են քիւֆթե (քուֆթա) կոչվող անժուր (պասուց) ուտեստով⁵⁶: Հին երևանցիները նույն նպատակով կուտապ լոբով և սիսեռով կարկանդակ են թխել⁵⁷, մալնցիները՝ մեղրով կուտապ⁵⁸:

Միջինքին եփել են նաև այլ կերակուրներ՝ սիսեռով ու թահինով կլոր քուֆթա, որը մատուցել են չամիչով և չորամրգերով պատրաստված խոշապի հետ, աղցուց քլուր (աղուհացի քուֆթա), որն այդ օրվա հատուկ ճաշն է եղել: Քուֆթայի արտաքինը ձավարով և կարտոֆիլով է եղել, իսկ միջուկը՝ ոսպով ու սիսեռով⁵⁹: Ընդունված է եղել Միջինքի ուտեստներից բաժին հանել դրկիցներին, կարիքավորներին, հարազատներին⁶⁰, ինչը մատաղ/գոհաբերություն է հիշեցնում:

Ուտեստի համալիրը և դրա հետ կապված սովորույթները վկայությունն են Միջինքի՝ զարնան գալուստն ազդարարող տոն լինելու:

Քառասնից մանկանց տոնի ժողովրդական սովորույթներից է Լիճքը: Ջրով և ձեթով լի կոնքի մեջ մինչև լույս քառասուն պատրույգ է վառվել, որը կոչվել է Լիճք:

⁵⁰ Մ. Ն. նշվ. աշխ., էջ 614:

⁵¹ Բ ե ն ս է. նշվ. աշխ., էջ 64:

⁵² Մ. Ա վ ա գ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 94:

⁵³ Մ. Փ ի լ յ ե ա ն ց. Կորած մարգարիտը, Նոր-Բայազետի կեանքից, Թիֆլիս, 1888, էջ 82:

⁵⁴ Ա. Ա հ ա ր ո ն ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 65–66:

⁵⁵ Գ. Յ ո վ ս է փ ե ա ն ց. նշվ. աշխ., էջ 70:

⁵⁶ Յ. Ա. Պ է ն ն է ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 124–125, Յ. Ղ. Շ ա հ պ ա գ ե ա ն. Թանգարան գիւղը մեր եւ սիրոյ արիւնտ ածուներ, Ֆրանսա, 1967, էջ 107, Վ ա հ է Հ ա յ կ. Խարբերդ եւ անոր ոսկեղէն դաշտը, Նիւ Եորք, 1959, էջ 689, 919, Մ. Պ. Ծ ե ր օ ն. Բարջանձ գիւղ. Համայնապատում (1600–1937), Պոստոն, 1938, էջ 122, Հապուսի գիւղին պատմությունը, Պոստոն, 1963, էջ 62, Մ. Թ. Նախապաշարումներ Տարէնտէի մեջ.– <<Բիրակն>>, 31. X. 1900, էջ 629:

⁵⁷ Մ. Մ կ ր տ չ յ ա ն. Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Երևան, 2016, էջ 75:

⁵⁸ Նույն տեղում:

⁵⁹ Գ. Գ յ ո գ ա լ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 254:

⁶⁰ Մ. Գ ո ճ ա յ ե ա ն. Պատմութիւն Չորք-Մարգպանի (Տէօրթ-Եոյ) գիւղաքաղաք մը Կիլիկիոյ մէջ, Լոս Անճելըս, 2006, էջ 170, Յ. Ղ. Շ ա հ պ ա գ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 107, Վ ա հ է Հ ա յ կ. նշվ. աշխ., էջ 689, 919, Մ. Պ. Ծ ե ր օ ն. նշվ. աշխ., էջ 122, Հապուսի գիւղին պատմությունը, էջ 60:

Ձուրն առավոտյան բաժանվել է համայնքի տներին⁶¹, որոնք այն խառնել են Միջինքի գաթային, ցողել մարմնի հիվանդ մասերը⁶²: Այդ ծիսակարգը կատարվել է Միջինքի չորեքշաբթիից Քառասնից մանկանց տոնն ընկած որևէ օր տանը կամ եկեղեցում⁶³:

Ընթացում <<Սալբի>> վեպում կարդում ենք. Աստրպատականի նահանգի Ջարեհավան գավառի Ծաղկավան գյուղի քահանա <<Տեր Մարկոսը չէ մոռանում ամենայն տարի, ի հիշատակ քառասուն մանկանց, ձեռք հավաքել: ... Մի սեհինի մեջ ջուր լցնելով և նրա երեսին ածելով մի փոքր ձեթ, մի հնարքով վառում է սեհինի մեջ քառասուն ճրագ, որոնցից ամեն մինը հանգչելու ժամանակ նշանակում էր, թե մեռնում էր մանուկներից մեկը>>⁶⁴: Մարաշի Սր. Քառասուն Մանկունք Մայր Եկեղեցու անվանակոչության տոնի օրը <<խոշոր ամանի մը մեջ ջուր կը լեցնեն և վրան ձեթ լեցնելով քառասուն պատրոյգներ կը վառեն, ի հիշատակ Քառասուն Մանկանց>>⁶⁵:

Ուշագրավ է, որ տարբեր դարերի Մաշտոց ծիսարաններում Լիճքի կարգ չի հանդիպում: Կարելի է ենթադրել, որ այն բնակավայրերում, որտեղ Լիճքն ընդունված է եղել, եկեղեցու սպասավորները, չանտեսելով ժողովրդականություն վայելող այդ սովորույթը, կատարել են եկեղեցում⁶⁶: Այս օրինաչափությունը, դեռևս ավանդական շրջանում, տեսնում ենք նաև Տյառնընդառաջի տոնին՝ եկեղեցու բակում խարույկ վառելու օրինակով:

Հարկ է նկատել, որ Մեծ պասի երկրորդ կեսին ծիսական յուղ/ձեթ գործածվում է ոչ միայն Լիճքի ժամանակ, այլև Ավագ հինգշաբթի՝ կարագի օրհնության կարգով:

Հայոց նախաքրիստոնեական մշակույթում ծիսական յուղի գործածության վերաբերյալ տվյալներ մեզ հայտնի չեն: Բայց փաստ է այն, որ Հայոց Եկեղեցու ծիսակարգում յուղի/ձեթի գործածումը կանոնականացվել է ոչ միայն առանձին ծեսերի միջոցով՝ մկրտություն, Ջրօրհնք, Ոսնկվա, այլ նաև սրբազան յուղին նվիրված ծիսահանդեսով՝ Մյուռոնօրհնությամբ: Դժվար է ասել՝ այն հայոց մեջ տեղակա՞ն, թե՞ ներմուծված մշակութային տարր է, բայց ակնհայտ է, որ հայերը յուղի գործածումը եկեղեցու ծիսական կյանքում ներդրել են, ինչի վավե-

⁶¹ Վ. վրդ. Տէր - Մի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 80, Ք ա ջ բ եր ու ն ի. նշվ. աշխ., էջ 123-124:

⁶² Հ. Խ ա ռ ա տ յ ա ն - Ա ռ ա ք ե լ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 119:

⁶³ Վ. վրդ. Տէր - Մի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 80, Ք ա ջ բ եր ու ն ի. նշվ. աշխ., էջ 123-124:

⁶⁴ Ը ա Ֆ Ֆ ի. Երկերի ժողովածու, հ. Ա, Երևան, 1962, էջ 266:

⁶⁵ Գր. Գ ա լ ու ս տ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 337, տե՛ս նաև Ք ա ջ բ եր ու ն ի. նշվ. աշխ., էջ 123:

⁶⁶ Հավանական է, որ Լիճքը եկեղեցում կատարելու պատճառներից մեկն էլ եղել է եկեղեցու ծիսական գործածության համար ձեթ հավաքելու անհրաժեշտությունը:

րացման անձնագիր են դարձել սրբազան յուղի/մյուռոնի վերաբերյալ ավանդույթ-յունները⁶⁷:

Ձեթը/յուղը կյանքի, վերակենդանացման, արևի, լիության, խորհրդանիշ է⁶⁸: Նախաքրիստոնեական մշակույթում ջուրը և արևը խորհրդանշել են պտղավորում, արգասավորում, սերմնավորում՝ լինելով թե՛ արական, թե՛ իգական սկզբավորումներ: Ուստի ջրի մեջ յուղ լցնելը միանգամայն կարելի է դիտարկել որպես բեղմնավորման խորհուրդ: Մկրտության ծիսակարգի համաձայն (որն անցումային ծեսի քրիստոնեական վերադարձնություն է) ավազանի մեջ (որը խորհրդանշում է արգանդ) մյուռոն է լցվում: Ըստ քրիստոնեական խորհրդաբանության՝ մկրտության միջոցով մարդը վերածնվում է որպես քրիստոնեական եկեղեցու զավակ (արդյոք ք չի կարելի կարծել, որ Քառասնից մանկանց լճում նահատակվելը զոհաբերություն էր, իսկ նահատակության վայրում ծագած լույսը խորհրդանշում է կյանք, հաղթանակ մահվան հանդեպ):

Եթե զուգահեռներ անցկացնենք Լիճքի, մկրտության և Աստվածահայտնության ծիսակարգերի միջև, ապա կտեսնենք ճիշտ նույն ծեսի՝ ջրի մեջ յուղ լցնելու երևույթ: Դրանցում առկա է նոր կյանքի և բեղմնավորման խորհուրդը: Եթե մկրտությունը խորհրդանշում է մարդու հոգևոր ծնունդը, Աստվածահայտնությունը՝ Քրիստոսի Ծնունդը, ապա Լիճքը՝ բնության վերազարթոնքը և մարդկային սերնդի շարունակությունը: Այն, որ Լիճքի համար քահանան ձեթ է հավաքում, հիշեցնում է համայնական մատաղ/զոհաբերություն կատարելը և խորհրդանշում է համայնքի մասնակցությունը բնության պտղավորման ծեսին:

Այդ երևույթի մեկ այլ դրսևորում կարելի է դիտարկել Գամիրքում ընդունված հետևյալ սովորույթը: Երբ եկեղեցական պսակադրությունից հետո նորապսակները փեսայի տուն էին մտնում, սկեսուրը բերում էր հալած անարատ յուղ և ջուր ու պահում թոնրի գլխին: Կնքամայրը հարսի և մի քանի աղջիկների հետ պտտվում էր թոնրի շուրջ: Հարսը պարտավոր էր ամեն անգամ մի ափ յուղ վերցնել և լցնել պարխաճի (դուլի) ջրի մեջ: Այդ յուղով աղջիկների համար հալվա էին պատրաստում⁶⁹: Ուշագրավ է, որ փեսայի տան շեմին նորապսակներին տրվող բարիքների մեջ լինում էր ոչ միայն քաղցրավենիք ու մեղր, այլ նաև՝ կարագ⁷⁰:

⁶⁷ Ավանդությունները տե՛ս Մյուռոն. – «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, խմբագիր՝ Հ. Այվազյան և ուրիշներ, Երևան, 2002, էջ 751:

⁶⁸ Լ. Մի մ ո ն յ ա ն - Մ ե լ ի ք յ ա ն. Տոմարային ծիսաշար, հ. 2, Սուրբ Սարգիս, Տրրնդեզ, Բարեկենդան, Երևան, 2007, էջ 194:

⁶⁹ Պատմագիրք Եոզկատի եւ շրջակայից (Գամիրք) հայոց, էջ 145:

⁷⁰ Գ. Շ ա գ ո յ ա ն. «Յոթ օր, յոթ գիշեր» (հայոց հարսանիքի համայնապատկեր), Երևան, 2011, էջ 416:

Յուդի և ջրի զուգահեռումը տեսնում ենք երաշտը կանխելու նպատակով արվող Նուրի ծեսի ժամանակ, երբ բեղմնավորման աստվածուհուն մարմնավորած ծիսական տիկնիկը բռնած՝ տոնական թափորը, տնետուն անցնելով, ջուր էր ցողում, իսկ տանտիկնիկները տալիս/զոհաբերում էին բնամթերք, որի մեջ նաև յուղ էր լինում:

Ասվածը թույլ է տալիս եզրակացնելու՝ Լիճքի ծիսակատարության ժամանակ ջրի ու յուղի խառնումը խորհրդանշում է պտղաբերություն, քանի որ թե՛ ջուրը, թե՛ արևը/յուղը/ձեթը բեղմնավորման խորհուրդն ունեն և նախաքրիստոնեական մշակույթում եղել են արական ու իգական սկզբնավորումներ:

Տոնաշարի ծեսերից է Ծնրադրությունը: Քառասուն անգամ քառասուն (1600) ծնրադրումն ընդունված է եղել ամենուր⁷¹: Շիրակում ծեսը կոչվել է Քառասուն մանուկ կատարում⁷²: Ինչպես Լիճքը, այնպես էլ Ծնրադրությունը եղել է տարբեր օրերի. Միջինքին՝ չորեքշաբթի⁷³, Քառասուն մանկանց տոնին նախորդող ուրբաթ⁷⁴ և այլն: Այդ արարողությանը մասնակցել են երիտասարդ հարսներն ու աղջիկները, հազվադեպ՝ նաև տղաները, երեխաները: Մի քանի տասնյակ օրիորդներ երեկոյան համախմբվել են որևէ մեկի, հաճախ նշանված ընկերուհու տանը՝ տանելով հալվա, գաթա, խեճախ և մանրադրամ⁷⁵: Աղջիկներից ամենափորձառուն հայտարարել է ծնրադրման սկիզբը⁷⁶: Հաշիվը պահել են բակլայով, համրիչով և այլն⁷⁷: Ընթացքում խմբով արտասանել են. «Քառասուն մանուկը՝ լճին, /Թագն ու պսակը՝ ճտին, /Ինչ որ սվիր բաղնեպանին, /Անոր կեսն ալ ինձի տուր>>⁷⁸: Այս քառասուորը գրեթե նույնությամբ կրկնվել է ամենուր: Դրա բովանդակությունը հուշում է, որ աղջիկները բախտավորություն են խնդրել: Ավարտին խմբվել են ընթրիքի սեղանի շուրջ և սրախոսելով անցկացրել մինչև լույս⁷⁹: Առավոտյան աղջիկները միմյանց զուլխ են լվացել, ապա, ի հիշատակ Քառասնից մանկանց խեղդվելուն, հաց կերել

⁷¹ Ե. Լ ա լ ա յ ե ա ն. Ջալալիք. Նշանաւոր տօներ.– ԱՀ, գ. Բ, Թիֆլիս, 1897, էջ 267–268, Կ. Ս ե դ բ ո ս յ ա ն. Արհեստավորական ավանդույթները և դրանց արտահայտությունները լենինականցիների կենցաղում.– ՀԱԲ, պր. 6, Երևան, 1974, էջ 234:

⁷² Կ. Բ ա գ է յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 96:

⁷³ Յ. Ա. Պ է ն ն է է ա ն. նշվ. աշխ., էջ 124–125:

⁷⁴ Ս. Փ ի լ ո յ ե ա ն ց. նշվ. աշխ., էջ 85:

⁷⁵ Ե. Լ ա լ ա յ ե ա ն. Ջալալիք. Նշանաւոր տօներ, էջ 267–268:

⁷⁶ Ա. Ա լ ա յ ո յ ա ճ է ա ն. Պատմություն հայ Կեսարիոյ, հ. Բ, Գահիրէ, 1937, էջ 1767:

⁷⁷ Նույն տեղում, Հ. Խ ա ո ա տ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 73:

⁷⁸ Ե. Լ ա լ ա յ ե ա ն. Երկեր, հ. 1, Երևան, 1983, էջ 282:

⁷⁹ Կ. Բ ա գ է յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 96, Ա վ ե տ ի ս ք ա հ ա ն ա. Ժամանակագրություն, Վավերագրեր 2, Երևան, 2001, էջ 14:

(հաղորդվել էն), և յուրաքանչյուրը տանտիրոջից նվեր ստանալով՝ գնացել են եկեղեցի: Ամբողջ օրը <<կիրակի են բռնել>>⁸⁰, այսինքն՝ գործ չեն արել:

Ազգագրագետ Գ. Ստեփանյանը Քառասնից մանկանց հիշատակին նվիրված ծեսը դիտարկում է որպես նվիրագործում⁸¹: Ըստ նրա՝ <<Ծեսի ավարտին գլուխ լվանալու արարողությունը խորհրդանշում է նվիրագործման համալիրի վերջին՝ երրորդ փուլը՝ վերադարձ-վերածնունդ նոր կարգավիճակով: Պատահական չէ, որ այդ վերածնունդը տեղի է ունենում հենց ջրի, լվացվելու միջոցով: ... Հնարավոր է, որ լվացվել-լողանալը շատ կարևոր դեր ունի բոլոր անցումային ծեսերում: ... Տվյալ դեպքում աղջիկների միմյանց գլուխ լվանալը նշանավորվում է նրանց վերածնունդն ամուսնության պատրաստ կարգավիճակով>>⁸²: Այս մեկնաբանությունը նույնպես փաստում է, որ Միջինք-Քառասուն մանկունք տոնաշարի առանցքը եղել է բեղմնավորման խորհուրդը:

Եթե Քառասնից մանկանց վարքագրությունն ու նրանց տոնին նվիրված ծեսը հիշեցնում են նվիրագործման անցումային ծես, իսկ ըստ քրիստոնեկան խորհրդաբանության՝ Քառասնից մանկանց վարքը խորհրդանշում է մահ և վերածնունդ, ապա հասկանալի է դառնում, թե նրանց նվիրված տոնը ինչ տրամաբանությամբ է եկեղեցական տոնացույցում տեղադրվել Մեծ պասի միջին հատվածում, որը ձևեռ/մահ-գարուն/կյանք եղանակային սահմանափակի շրջանն է: Քառասնից մանկանց հիշատակի ծեսը դիտարկվում է որպես մկրտության ծեսի նախօրինակ⁸³, որը նույնպես անցումային ծես է: Ուշագրավ է, որ այս սրբերի նահատակությունը և դրա մեկնությունները կապվում են ոչ միայն ջրի, այլ նաև արյան ու հրի մկրտության հետ⁸⁴, որոնք նույնպես անցումային ծեսի տարրեր են:

⁸⁰ Ա վ ե տ ի ս ք ա հ ա ն ա. նշվ. աշխ., էջ 14:

⁸¹ Գ. Ստեփանյան. <<Քառասուն մանկունք>>-ի ծիսաառասպելաբանական առումները. – <<Հայ ազգագրության և հնագիտության խնդիրներ>>, հոդվածների ժողովածու, II, խմբագիրներ՝ Դ. Վարդումյան և ուրիշներ, Երևան, 2003, էջ 58–65:

⁸² Նույն տեղում, էջ 60:

⁸³ Նույն տեղում, էջ 63–65:

⁸⁴ <<Փոխանակեցուք զարիւնս մեր ընդ սուրբ արեանն Քրիստոսի: Տացուք զմեզ փոխարէն մահու նորա: Ջրով կիզցին մարմինք մեր պատարագ, հրով Հոգւոյն վառեալ սէրն մեր, որ առ Քրիստոս: Ջրով տրորեցին մարմինքս, հեղցի զարիւնս, և միայն հաւատս մեր կացցէ անշարժելի յուսով>> (տե՛ս Բարսեղ Կեսարացի. Ի սուրբ քառասուն վկայսն, Գիրք պահոց, աշխատասիրությամբ՝ Կ. Մուրադեանի, Մր. Էջմիածին, 2008, էջ 402–403, Մ. Աւգետեան. նշվ. աշխ., էջ 498): <<Եւ վերստին ջրով և արեամբ ըզվրկայսն Քո կրցորդեցեր>> (տե՛ս Քարոզ սրբոց Քառասնիցն ասացեալ Յովսէփայ. – Մատենագիրք հայոց, հ. ԺԳ, գ. Ա, Գանձարան, Անթիլիաս, 2008, էջ 472), <<Ձմարմին սրբոցն հրով այրեցին, զի կատարի բան մարգարէին>> (տե՛ս Գանձ սրբոց Քառասնիցն, որք ի [Մեքաստիա կատարեցան], հեղինակ՝ Մկրտիչ. – նշվ. աշխ., էջ 481):

Միջինք–Քառասուն մանկունք տոնական շրջանն ունեցել է ժողովրդական տոներին բնորոշ հիմնական բաղադրիչները՝ ուխտագնացություն, ամուսնարնտանեկան ծիսակարգ, ննջեցյալների հիշատակման սովորույթներ, ուտեստ (վերջինիս մասին խոսվեց վերևում):

«Քառասուն մանուկ տոնը ... տոնն է այդ անունը կրող եկեղեցիներուն: Այս օրը Մարաշի հարաւակողմը գտնուող Հայ առաքելական եկեղեցիներէն ամէնէն բազմամարդ ու բարգաւաճ Ս. Քառասուն Մանկունք Մայր Եկեղեցիի անվանակոչութեան օրն է»⁸⁵: Սեբաստիայում այս սրբերի նկատմամբ հավատն այնքան մեծ է եղել, որ յուրաքանչյուր սեբաստացի իրեն կիսով չափ մահտեսի է համարել, նույնիսկ առանց Երուսաղեմ գնալու⁸⁶:

Այն, որ Քառասնից մանկանց տոնի օրը կամ դրան հաջորդող կիրակին համայնական ուխտագնացություն է եղել, որին հաջորդել է աշխարհիկ տոնախմբություններով ուղեկցվող դաշտահանդես, վկայում է դեռևս XI դարի վարդապետ Միսիանոս Սեբաստացին, ով տոնի օրը Սեբաստիայի Քառասուն մանկունք եկեղեցում արտասանած ներբողյանում հրահանգում է Քառասնորդաց պահքի շրջանում կատարվող այս տոնը հոգևորապես տոնել, չափավոր լինել ուտելու մեջ ու թեթևությամբ գնալ ասպարեզ, որտեղ կատարվելու է նրանց նվիրված հանդեսը. «Իմացուք և այլ խորհուրդ մեզ օգտարակագոյն և փրկություն հոգւոց մերոց. այսոցիկ սրբոց տոն հիշատակի հանապազ ի սուրբ քառասներորդի պահոցս հանդիպի, որով և առաւել անվանակոչություն սոցա ըստ աւուրցս, հոգևորապէս տոնել և պարկեշտութեամբ, զյղփությունս կերակրոց արտաքոյ աւուրցս և տոնիս թողեալ թեթևութեամբ ընթանալ ի յասպարէս հանդիսի նոցա»⁸⁷: Ազգագրական նյութերը վկայում են, որ դաշտահանդեսի ժամանակ եղել են նաև ձիարշավի մրցումներ⁸⁸: Միսիանոսն այս մասին ասում է. «Ահաւասիկ մեզ առաջի կայ հանդէս և մարտ (կռիւ) և մրցություն անգոնի»⁸⁹: Մակայն հորդորում է գործով սրբերին նմանվել և «ըստ արինակի նոցա մարտիցէ», թողնել չար

⁸⁵ Գր. Գ ա լ ու տ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 337:

⁸⁶ Վ. վրդ. Տ էր - Մի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 81:

⁸⁷ Մ. Ա լ գ եր ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 509–510: Հմմտ. Մի ս ի ա ն ո ս վրդ. Երանելոյն տեառն Միսիանոսի վարդապետի խաւսք ասացեալ յամենագովեստ ժողովն ի տաւն սրբոց քառասնիցն ի խնդրոյ նոյն ժողովոյն ի նմին քաղաքի Սեբաստիայ եւ եկեղեցւոջ Սրբոց Քառասնից եւ ի խորհուրդ սուրբ Քառասնորդաց պահոցն.– Մատենագիրք հայոց, հ. ԺԷ, ԺԱ դար, Երևան, 2016, էջ 733:

⁸⁸ Զ. Ա. Պ է ն ն է ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 124–125, Ա. Ա լ պ օյ ա ճ ե ա ն. Պատմություն Մալաթիոյ հայոց, Պէրոյթ, 1961, էջ 1142–1143:

⁸⁹ Անգոնը հունարեն բառ է. նշանակում է մրցության հանդես (տե՛ս Ռ. Ղ ա գ ա րյ ա ն. Գրաբարի բառարան, հ. 1, Երևան, 2000, էջ 12):

խորհուրդները, մեղքերից մաքրվել խոստովանությամբ ու ապաշխարությամբ, և այդպես պատվել սրբերի հիշատակն ու փառավորել Քրիստոսին. <<... այսպես տառնեցուք, մի՛ աշխարհապես, այլ ի վեր քան զաշխարհ: Մի՛ որովայնի փափկացեալ, այլ հոգով լցեալ>>: Այնուհետև հորդորում է հրաժարվել երկրային խորհուրդներից և չարի գործերից, մտքով լինել արդար ու բարիք գործել⁹⁰: Միսիանոսի քարոզից պարզ է դառնում՝ եղել է աշխարհիկ բնույթի մեծ տոնախմբություն, որն ուղեկցվել է երգ ու պարով, մրցություններով. <<Մի՛ ճայթմունք պարուց և երգոց և որոտք և կայթմունք ձեռաց շռայլությանց, այլ խոնարհություն և հեզություն և անցոփություն հոգևոր քաղցրաշարժութեամբ>>⁹¹: Նրանից առաջ պատի այդ ընթացքն ապաշխարությամբ անցնելու հորդոր է ուղղում IX դարի վարդապետ Թեոփիլոսը⁹²:

Միջինքին մեկնարկած տարեկան զբոսախնջույքների հիմնական մասնակիցը եղել են աղջիկները և նորահարսները, ովքեր ձևաճանաչող հետո առաջին անգամ դուրս են եկել զբոսանքի՝ այդ առիթով հատուկ պաշտոնավարումով⁹³: Այս երևույթին ականատես Միսիանոսը դրա դեմ է խոսում. <<Փոխանակ ... առանց ակնառության և կաշառանաց զարդարանք ոսկեզամ զգեստուց դեղնափայլք և արծաթատեսակք, ... այլ պահք պարկեշտութեամբ: ... Ջգեստք շրջապատք բոլորեալք և սպիտակափայլ կոկեալ և դորկեալ, և ճոնչող կաշկալք ոտնատրոփ շրջագայութեամբ, յաւնաճաւճ և աչակաքաւ դիմաւք: Արդ, մի՛ միայն արտաքնաւքն զարդարեսցուք զտաւնս և զուխտս սրբոցն, այլն զհոգևորական զգարդն զարդարեսցուք և այսպէս կատարեալք տաւնասէրք լիցուք>>⁹⁴: Գրածից ակնհայտ է դառնում, որ այս շրջանում պատրաստվել է, ուստի նա հրահանգում է Քառասներորդաց պատի օրերը չպակասեցնել. <<Մի՛ զխորհրդական թիւ քառասնաւրեայ աւուրցս պահոց պակասեսցուք>>⁹⁵:

Վերոբերյալ վկայությունները փաստում են, որ Մեծ պատի միջնամասը տոնակատարությամբ նշելու ակունքները հասնում են միջնադար:

Բնության և մարդկային կյանքի վերագարթոնքին ուղղված Միջինք-Քառասուն մանկունք տոնաշարի տրամաբանական մաս են կազմել ամուսնարնտանեկան ծեսերը: Դեռևս XX դարասկզբին նշանվածների ընտանիքների միջև ընծայափոխություններ են եղել: Միջնափայր⁹⁶ կամ թաբաղը⁹⁷ բաղկացած է եղել

⁹⁰ Միսիանոս վրդ. նշվ. աշխ., էջ 733–734:

⁹¹ Նույն տեղում, էջ 736:

⁹² Սրբոյն Թեոփիլոսի Շնորհալից Վարդապետի ասացեալ յաղագս Միջնոցք Քառասներորդաց պահոցն, Ճառ ԽԵ. – Մատենագիրք հայոց, հ. Թ, Թ դար, Անթիլիաս, 2008, էջ 978:

⁹³ Ա. Ահարոնեան. նշվ. աշխ., էջ 65–66, Բաժնի. նշվ. աշխ., էջ 211:

⁹⁴ Միսիանոս վրդ. նշվ. աշխ., էջ 736:

⁹⁵ Նույն տեղում:

⁹⁶ Կ. Բագեյան. նշվ. աշխ., էջ 96:

հիմնականում հատիկեղեն ուտեստից, յուղով և քաղցրեղենով պատրաստված հավ-վայից, գաթայից, գինուց⁹⁸: Նշանված աղջիկներին աղանձ են նվիրել, որը, ըստ Վ. Բոդյանի, իբրև սերմ, սեռական մագիայի նշանակություն է ունեցել⁹⁹: Ընծայափոխությունից գատ, Միջինքի օրը կատարվել է նաև նշանված զույգի ամրությունն ապահովող մեկ այլ կարևոր քայլ. հարսնացուի տանից փեսացուի մատանին ուղարկել են նշանադրությունից հետո հանդիպող մեծ տոներին, այդ թվում՝ Միջինքին¹⁰⁰:

Ինչպես յուրաքանչյուր տոնի, Միջինք–Քառասուն մանկունք տոնական շրջանը նույնպես ավարտվել է ննջեցյալների հիշատակման սովորույթներով՝ այցելություն գերեզմաններ, գերեզմանօրհներ, ննջեցյալների հոգու հանգստության համար տրվող ողորմություն: Առհասարակ Քառասուն մանկանց հիշատակը, մանավանդ Սեբաստիայում, ընդհանրացվել է մեռելոց օրվա հետ, ավելին՝ համարվել է մեծ մեռելոց: Հիշատակի կարգը կատարվել է Քառասուն մանկունք եկեղեցու ավերակների շուրջ, ուր եղել է նաև հայկական գերեզմանոց. <<Միջինքի շաբաթն օրը Տոն Քառասնից մանկանց է, մեծ մեռելոց, կանայք Քառասուն մանուկ կ՞երթան, կիրակին այ էրիկ մարդիկ>>¹⁰¹: Բոլոր, մանավանդ մահվան մեկ տարին չըրացած հանգուցյալ ունեցող տներում ազոդք¹⁰²-հացի համար չամչով հացեր են պատրաստել և շաբաթ օրը՝ մեծ մեռելոցին, <<լույսը ճեղքել-չճեղքելուն>> կանայք իջել են Քառասուն մանկունք եկեղեցի ու բաժանել իբրև հոգեհաց¹⁰³: Նույն նպատակով Նոր Նախիջևանի հայերը պալից (մեղրաջրով)¹⁰⁴ և չորակ (առանց մեղրաջրի) հացեր են թխել¹⁰⁵: Մալաթիայում ննջեցյալների հիշատակի օրը եղել է կիրակին: Կեսօրին կանայք քահանաներին հրավիրել են և յիշք¹⁰⁶ տալով՝ խնդրել են օրհնել շիրիմները: Որպես մեծ մեռե-

⁹⁷ Ք ա ջ բ եր ու ն ի. նշվ. աշխ., էջ 201:

⁹⁸ Գր. Գ ա լ ու ս տ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 337, Ե. Լ ա լ ա յ ե ա ն. Միսիան.– ԱՀ, գ. Գ, Թիֆլիս, 1898, էջ 213, 254, ն ու յ ն ի՝ Ջանգեզուր.– ԱՀ, գ. Դ, Թիֆլիս, 1898, էջ 71, Գր. Գ ա լ ու ս տ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 337, Ս. Ա վ ա գ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 94, Գ. Գ յ ո գ ա լ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 254, Կ. Բ ա գ ե յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 96:

⁹⁹ Վ. Բ ո ղ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 450–451:

¹⁰⁰ Ե. Շ ա հ ա գ ի գ. նշվ. աշխ., էջ 82:

¹⁰¹ Կ. Գ ա բ ի կ ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 404, Գ. Սրվանձտեանց. Երկեր, հ. 2, Երևան, 1982, էջ 250:

¹⁰² Ազոդք կամ այգոդք – ինքնահող (տե՛ս ՀԼԲԲ, հ. 1, Երևան, 2001, էջ 52):

¹⁰³ Վ. վրդ. Տ էր – Մ ի ն ա ս ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 81:

¹⁰⁴ Նույն տեղում, էջ 79:

¹⁰⁵ Հ. Խ ա ո ա տ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 73:

¹⁰⁶ Կարծում ենք, յիշքը յիշիք (հիշեք) բայի կրճատված տարբերակն է և նշանակում է գումար՝ հանգուցյալներին աղոթքներում հիշելու համար:

լոց՝ ընդունված է եղել նաև գերեզմանաքար տեղադրել¹⁰⁷: Հոգեհացը եղել է համայնական և կազմակերպվել է եկեղեցիների բակերում պատարագից հետո¹⁰⁸: Սգատներում Միջինքի գաթա չեն պատրաստել: Օրվա խորհրդանշական ուտեստը սգակիր ընտանիքներին տարել են բարեկամ կանայք¹⁰⁹: Որոշ բնակավայրերում ուխտագնացությունը և գերեզման այցելելը եղել է շաբաթ կամ կիրակի: Ուստի ենթադրելի է, որ դրանք կատարվել են միննույն օրը, մանավանդ, եթե գերեզմանատները գտնվել են եկեղեցիների մոտ:

Այսպիսով՝ Միջինքի տոնական շաբաթն իր հանգուցալուծմանն է հասել տոնաշրջանին բնորոշ կարգով՝ ննջեցյալների հիշատակին հարգանք մատուցելու եկեղեցական և ժողովրդական ծեսերով¹¹⁰:

Հայոց մեզ քառասուն մանուկների հիշատակը միշտ վառ է եղել, ինչը փաստում է նաև առավելապես Արևմտյան Հայաստանում նրանց անունը կրող եկեղեցիների ու վանքերի առկայությունը՝ Սեբաստիա քաղաքում, Խարբերդի, Դերսիմի գավառներում, Կարինում և այլն¹¹¹: Արևելյան Հայաստանում այս անվամբ վանք կա Դսեղ գյուղի հարևանությամբ և Օշականի մոտ, որն առավել հայտնի է որպես Մանկանոց Սբ. Միոն¹¹²: Սակայն ուշագրավ է, որ Քառասնից մանկանոց տոնին պատարագ պատվիրելու վերաբերյալ նվիրատվական բնույթի արձանագրությունները սփռված են Արևելյան Հայաստանի՝ այլ սրբերի անուններով օծված եկեղեցիների վիմագրերում¹¹³: Այս հանգամանքը կարելի է բացատրել նրանով՝ Քառասնից մանկանոց տոնը

¹⁰⁷ Յ. Ա. Պէննէեան. նշվ. աշխ., էջ 124–125, Ա. Ալպոյաճեան. Պատմություն Սալաթիոյ հայոց, էջ 1142–1143:

¹⁰⁸ Մ. Գոճայեան. նշվ. աշխ., էջ 170:

¹⁰⁹ Ե. Լալայեան. Մուշ-Տարօն. Ազգագրություն, էջ 193:

¹¹⁰ Հնագույն հավատալիքների համաձայն՝ մահացածներն անդրշիրիմյան կյանքից հողի բարեբերության վրա մեծ ազդեցություն են ունեցել: Նրանք կարող էին հողին <<ստիպել>> բերք տալ կամ հակառակը: Այս պատկերացումներն էլ ծնունդ են տվել զարնան շրջանում նախնիների հիշատակման սովորույթներին, որոնք միտված են եղել նրանց գուրթը շարժելուն և բարեհաճությունը ստանալուն: Նույն նպատակն են ունեցել գերեզմանատներում <<ննջեցյալների հետ>> խնջույք կազմակերպելը, նրանց համար սնունդ թողնելը, շիրիմների վրա գինի լցնելը և այլն (տե՛ս В. П р о п п. Русские аграрные праздники. СПб, 1995, с. 33):

¹¹¹ Տե՛ս Ղևոնդ Ալիշան. Նշմարք հայկականք, պր. Ա, Վենետիկ, 1910, էջ 11, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 5, էջ 305–306:

¹¹² Դիվան հայ վիմագրության, պր. IX, էջ 360, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 5, էջ 305:

¹¹³ Տե՛ս Թանաստի վանքի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու 1311 թ. (Դիվան հայ վիմագրության, պր. III, Վայոց Ձորի և Ազիզբեկովի շրջաններ, կազմեց՝ Մ. Բարխուդարյան, Երևան, 1967, էջ 77), Հերհերի վանքի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու 1346 թ. (նույն տեղում, էջ 56),

Մեծ պասի ժամանակ է, որը տարվա ընթացքում ապաշխարության ամենամեծ շրջանն է: Ուստի տրամաբանական է, որ մեղքերի թողություն և հոգու փրկություն հայցող անձը պատարագ պատվիրեր նահատակ սրբերի տոնին:

Ամփոփենք. տոնացուցային տվյալների և Միջինք-Քառասնից մանկանց տոնաշրջանի ծեսերի, սովորությունների, հավատալիքների քննությունը փաստում է, որ Միջինքը գարնանային գիշերահավասարի ու գարնանային ամանորի տոն է եղել: Ավելի ուշ, միավորվելով զատկական տոնաշարին, ձեռք է բերել 35-օրյա շարժականություն, սակայն տոնաշրջանում պահպանվել են բնության արգասավորմանը և մարդկային սերնդաձին ուղղված ծեսերը:

Քառասնից մանկանց վարքագրությունն ու նրանց տոնի ծիսաշարը խորհրդանշում են մահ և վերածնունդ, նոր կյանքի սկիզբ. հետևաբար եկեղեցական տոնացույցում այս սրբերին նվիրված տոնը տեղադրվել է Մեծ պասի միջին հատվածում, որը ձմեռ/մահ-գարուն/կյանք եղանակային սահմանափակի շրջանն է:

Միջինքի չորեքշաբթիից Քառասնից մանկանց շաբաթ օրն ընկած հատվածը համապատասխանում է յոթշաբաթյա Մեծ պասի չորրորդ շաբաթին և ժողովրդական տոնացույցում ներկայանում է որպես տոնածխսական շրջան՝ ավանդական տոներին բնորոշ ընթացավույլերով (նախատոնական, բուն տոնական, հետտոնական) ու բաղադրիչներով (տոնաշրջանի անվանում, տոնական պատարագ, հավատալիքային շերտ, ուտեստ, ուխտագնացություն, ամուսնաբնական ծիսակարգ, ննջեցյալների հիշատակում և այլն):

Հասմիկ Աբրահամյան – պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրու-

Հայրավանի գավթի 1211 թ.-ից հետո գրված (Դիվան հայ վիմագրության, պր. IV, Գեղարքունիք, կազմեց՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1973, էջ 76), Վանեվանի Սբ. Գրիգոր եկեղեցու 1320 թ. (նույն տեղում, էջ 123), Գանձասարի վանքի գավթի 1309 թ. (Դիվան հայ վիմագրության, պր. V, Արցախ, կազմեց՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1982, էջ 52), Մակարավանքի գլխավոր եկեղեցու (Դիվան հայ վիմագրության, պր. VI, Իջևանի շրջան, կազմեցին՝ Ս. Ավագյան, Հ. Ջանփոլադյան, Երևան, 1977, էջ 161, 174), Ջուխտակ վանքի Սբ. Գրիգոր եկեղեցու (նույն տեղում, էջ 14), Հաղարծնի վանքի գավթի (նույն տեղում, էջ 28), Հաղպատի ժամատան արևելյան պատի որմնասյան խոյակի (Դիվան հայ վիմագրության, պր. IX, էջ 136), Սանահինի վանքի Սբ. Գրիգոր եկեղեցու 1061 թ. (նույն տեղում, էջ 76), Խորակերտի վանքի գավթի 1326 թ. (նույն տեղում, էջ 268), Բարձրաքաջի վանքի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու 1248 թ. (նույն տեղում, էջ 366), Դսեղի Քառասնից մանկանց վանքի եկեղեցու (նույն տեղում, էջ 404), Սշկավանքի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու գավթի (նույն տեղում, էջ 464) արձանագրությունները:

թյունները՝ հայոց ազգային-եկեղեցական տոնաձիսական մշակույթ, պատի մշակույթ: Հեղինակ է 10 հոդվածի: hasmikabrahamyan@yandex.ru

REFERENCES

- Aharonian A. Zhoghovadzoy erkeri, h. error, Bosten, 1948 (In Armenian).
 Alpoyajean A. Patmutiun hay Kesarioy, h. B, Kahire, 1937 (In Armenian).
 Alpoyajean A. Patmutiun Malatioy hayots, Beirut, 1961 (In Armenian).
 Avagyan S. Arjak. – «Hay azgagrutiun ev banahiusutiun», pr. 8, Yerevan, 1978 (In Armenian).
 Avgerian M. Liakatar vark ev vkayabanutiun srhoc, h. B, Venetik, 1811 (In Grabar).
 Barsegh Kesaratsi. I surb qarasun vkaysn, Girq pahoc, 2008 (In Grabar).
 Bdoyan V. Erkragsdakan mshakuyte Hayastanum, Yerevan, 1972 (In Armenian).
 Divan hay vimagrutyun, pr. III (1967), pr. IV (1973), pr. V (1982), pr. VI (1977), IX (2012) (In Armenian).
 Eraneloy n tearn Sisianos vardapeti xosq asaceal amenagovest shoghov n i ton srhoc qarasnits n I xndro nuin zhoghovoy n I nmin kaghaki Sebastia yev ekeghetsvoy Srhoc Karasnic ev i khorhurd surb Qarasnordac pahoc n, Matenagirq hayots, h. XVII, XI dar, Yerevan, 2016 (In Grabar).
 Frezer G. Voske jyughe, Yerevan, 1989 (In Armenian).
 Gabigean G. Bargirq sebastahay gavaralezvi, Erusaghem, 1952 (In Armenian).
 Galustian K. Marash kam Kermanig ev Heros Zeytun, Niu Eork, 1988 (In Armenian).
 Gyoalyan G. Musa lera n azgagrutyune, Yerevan, 2001 (In Armenian).
 Kanonagirq hayots. ashkhata sirutyamb V. Hakobyani, h. A, Yerevan, 1964 (In Armenian).
 Kharatyan H. Meds pasic^a Zatik. – «Edjmiadsin» (Sb. Edjmiadsin), 1999 (In Armenian).
 Lalaian E. Djavakhk. Nshanavor toner. – «Azgagrakan handes», girq B, Tiflis, 1897 (In Armenian).
 Lalaian E. Mush-Taron. Azgagrutyun. – «Azgagrakan handes», girq XXVI, Tiflis, 1916 (In Armenian).
 M. Mashtoci anvan hin dzeragreri GHI (Matenadaran), dzeragreri tiv 179, 759, 774, 832, 979, 985 (In Grabar).
 Mkrtchyan S. Hayots tonadsisakan mshakuyt, Yerevan, 2016 (In Armenian).
 Malkhaseants St. Hayeren bacatrankan bararan, h. 2, Yerevan, 1944 (In Armenian).
 Ormanyan M. Dsisakan bararan, Yerevan, 1992 (In Armenian).
 Qadjberuni. Haykakan sovorutyunner. – «Azgagrakan handes», girq VII–VIII, Tiflis, 1901 (In Armenian).
 Raffi. Erkeri joghovadsu, h. A, Yerevan, 1962 (In Armenian).
 Shahaziz E. Nor-Nakhidjevane ev Nor-Nakhidjevantsik. – «Azgagrakan handes», girq IX, Tiflis, 1902 (In Armenian).
 Simonyan L. Anhishtak parave hay banavor avandutyun mej. – PBH, 2015, № 3 (In Armenian).
 Srvandztyants G. Erker, h. 2, Yerevan, 1982 (In Armenian).
 Stepanyan G. «Qarasun mankunq»-i dsisa araspelabanakan arumnere. – «Hay azgabanutyun ev hnagitutyun khndirner», hodvacneri zhoghovadsu, II, Yerevan, 2003 (In Armenian).
 Ter-Minasian V. vrd. Angir dprutiun ev hin sovoruitner, h. B, K. Polis, 1904 (In Armenian).
 Ukhtanes episkopos. Batmutiun hayots, Matenagirq hayots, h. XV, X dar, girq B, Yerevan, 2011 (In Grabar).
 Vardanyan R. Hayots tonatsuytse (4–18-rd dd.), Yerevan, 1999 (In Armenian).

СЕРЕДИНА ВЕЛИКОГО ПОСТА (МИЧИНК) И
ПРАЗДНИК СОРОКА СЕВАСТИЙСКИХ МУЧЕНИКОВ
В АРМЯНСКОМ ЦЕРКОВНОМ И НАРОДНОМ КАЛЕНДАРЯХ

АСМИК АБРААМЯН

Резюме

Ключевые слова: Мичинк, Сорок Севастийских мучеников, Великий пост, праздник, ритуал, церковный календарь, Личк, священное масло, вода, Коленопреклонение, брачные ритуалы, ритуалы в память усопших.

В армянском народном календаре Мичинк и праздник Сорока Севастийских мучеников относятся к зимне-весеннему переходному сезону.

Мичинк – это 24-й день Великого поста. В начале он был праздником Весеннего равноденствия. Позднее был объединен с пасхальными праздниками и получил 35-дневную мобильность (с 25 февраля по 22 марта), но сохранил обычаи и ритуалы Весеннего равноденствия. Мичинк никогда не был включен в церковный календарь как канонический праздник, но с начала XIX века фиксируется в церковном календаре вместе с другими датами национального календаря.

Праздник Сорока Севастийских мучеников отмечается в субботу после Мичинка. Жизнь этих святых и ритуалы праздника символизируют смерть и воскресение, начало новой жизни. Поэтому этот праздник в церковном календаре был размещен в средней части Великого поста, который является границей между зимой (смертью) и весной (жизнью).

Период от среды Мичинка до субботы – праздника Сорока Севастийских мучеников, соответствует четвертой неделе Великого поста и представляет собой празднично-ритуальный цикл в середине поста. Это богатый ритуал, типичный для традиционных праздников, с его основными этапами (предпраздничный, праздничный, послепраздничный) и компонентами (название праздничного цикла, праздничная литургия, верования, трапеза, паломничество, брачные ритуалы, ритуалы в память усопших и т. д.).

Асмик Абраамян – к. и. н., научный сотрудник отдела этносоциологии Института археологии и этнографии НАН РА. Научные интересы: армянская народно-церковная празднично-ритуальная культура; культура поста. Автор 10 статей. hasmikabrahamyan@yandex.ru

MID-LENT (MIJINQ) AND
THE FEAST OF THE FORTY MARTYRS OF SEBASTE
IN THE ARMENIAN CHURCH AND FOLK CALENDARS

HASMIK ABRAHAMYAN

S u m m a r y

Key words: Mijinq, the Forty Martyrs of Sebaste, Great Lent, feast, ritual, church calendar, Lichq, sacred oil, water, Kneeling, marriage rituals, rituals in memory of the deceased.

In the Armenian folk calendar Mid-Lent (Mijinq) and the feast of the Forty Martyrs of Sebaste belong to the winter-spring transitional season.

Mijinq is the 24th day of the Great Lent. At first, it was a feast of Spring Equinox. It was later merged with Easter Holydays, gained 35-day mobility, moving between February 25 and March 22, but kept the customs and rituals of Spring Equinox. Mijinq has never been included in the church calendar as a canonical feast, but at the beginning of the XIX century was fixed on the church calendar with the other dates of the national calendar.

The feast of the Forty Martyrs of Sebaste is celebrated on Saturday after Mijinq. The life of these saints and their feast symbolize the death and resurrection, the beginning of a new life. Therefore, this feast in the church calendar was placed in the middle part of the Great Lent, which is the border between winter (death) and spring (life).

From Wednesday of Mijinq to the Saturday, the feast of the Forty Martyrs of Sebaste, corresponds to the fourth week of the Great Lent and represents a festive-ritual circle during it. Like other traditional feasts, it also has a rich ritual complex, with its essential stages (pre-festive, festive, after-festive) and components (the name of the feast cycle, feast liturgy, beliefs, repast tradition, pilgrimage, marriage rituals, rituals in memory of the deceased etc.).

Hasmik Abrahamyan – Candidate of Sciences in History, Researcher at the Department of Ethnosociology of the NAS RA Institute of Archaeology and Ethnography. Scientific interests: Armenian folk and church festive and ritual culture; the culture of the fast. Author of 10 articles. hasmikabrahamyan@yandex.ru